

kezései mindemellett kétségkívül nem eléggé megfoghatóak (konkrétak). Így pl. a munkakörhöz megkívánt bizalommal való visszaélés és különösen a méltatlanság vétségi tényállása eléggé általános jellegű. E tényállások mellőzése azonban gyakorlatilag lehetetlen, és emellett még mindig jóval szilárdabb fogalmakat tartalmaznak, mint a „munkafegyelem”, vagy a „tervfegyelem” stb. megsértése. A jogbiztonságot, valamint a tárgyi igazságot és a munkafegyelemnek ezek figyelembevételével való megszilárdítását a kimerítő felsorolás — még viszonylagosan konkrét volta mellett is — meggyőződésem szerint a jelenlegi szabályozásnál jóval hatékonyabban szolgálja.

Foglalkoznom kell végül azzal, hogy az ismeretettől elbocsátásra jogosító vétségi tényállások mennyiben oldják meg a *közszolgálati alkalmazottak vonatkozásában felmerülő kérdéseket*. Nem látok a felsorolásban hézagot ebben a tekintetben sem. Anélkül, hogy e tárgykörben részletesen elmerülnék, csak arra mutatok rá, hogy a közszolgálat természete főleg két olyan vonatkozásban kívánja meg az elbocsátás kiszabásának lehetőségét, mely a vállalati munkaviszonyban álló dolgozó tekintetében nem, vagy pedig csak szűkebb körben merülhet fel. Egyik a sajátos közhivatalnoki büntett elkövetése. Erre jól alkalmaz-

ható a munkakörhöz megkívánt bizalommal való visszaélés tényállása. Ennek az alkalmazásával az elbocsátást indokolt esetben a jogerős büntetőítélet bevárása nélkül is ki lehet szabni. A másik a közszolgálat tekintélyét sértő magatartás. Ezt a kimerítő felsorolás azzal a tényállással tartalmazza, amely szerint fegyelmi vétséget követ el, aki „... olyan magatartást tanúsít, amely ... állására méltatlanná teszi”. A közszolgálati alkalmazott magatartásának elbírálására rendszerint szigorúbb erkölcsi követelmények irányadók, mint a vállalati dolgozókra. Ezt azonban külön nem kell a törvény szövegének kifejezésre juttatnia, mert a szabályból, amely a magatartást a betöltött állással járó erkölcsi követelményekhez méri, ez amúgyis következik.

3. Kisebbségi szabálytalanság

Mint említettem, a törvénynek a kisebbségi szabálytalanságot meg kell különböztetnie a fegyelmi vétségtől. A megkülönböztetésre semmi egyéb nem nyújt alapot, mint csekélyebb súlya.

A törvénynek csak annyit kellene kimondania, hogy ha a fegyelmi vétség súlya csekély, a fegyelmi eljárást fegyelmi büntetés kiszabása nélkül, a dolgozó egyidejű megintésével meg lehet szüntetni.

Kertész István

A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában

I. Hans Kelsent, az ún. tiszta jogtani iskola megalapítóját és fejét, már nem kell bemutatni a magyar jogászoknak.¹ Kétségtelen, hogy a mai polgári jogtudomány egyik vezető alakja, és rendszere azok számára is elgondolkoztató, akik sem elméleti kiindulópontjával, sem pedig módszerével nem értenek egyet. Műveinek kritikai vizsgálata éppen ezért számunkra is hasznos, sőt szükséges, és pedig annál inkább, mivel szocialista jogirodalmunk — kezdetben — meglehetősen azok általánosságokban mozgó, sommás elvetésével. Legutóbb Szabó Imre „Hans Kelsen és a marxista

jogelmélet” c. tanulmányában² számos más kérdés mellett részletesen elemezte Kelsen normatív elméletének sajátosságait, idealizmusát, és ennek során rámutatott a kelseni normatívizmus és a jognak marxista-leninista alapokra épülő normatív felfogása közötti döntő különbségekre. Ezek a különbségek nemcsak döntő jelentőségűek, hanem egyszersmind a Kelsennel folytatott vita lényegét is jelentik, ennek ellenére azonban talán nem lesz érdektelen, ha a vitát néhány speciális nemzetközi jogi kérdés felvetésével kiegészítem. Ez már csak azért sem mulasztható el, mert Kelsen a „The Communist Theory of Law” című könyvében maga is foglalkozik a nemzetközi jog szovjet elméletével, amelynek egy Sztucska, Pasukanisz, Korovin és Krylov nézeteiből meglehetősen önkényesen összeállított fejezetet szentel. Könyve 1955-ben jelent meg, ennek ellenére azonban az újabb, 1947 utáni szovjet irodalomról egyáltalán nem vesz tudomást és fejtegetéseiben majdnem kizárólagosan a nemzetközi jog osztályjellegére, alapjára, fejlődésének irányára vonatkozó nézeteket tárgyalja, amelyekből azután a nemzetközi jognak a szovjet jogtudósok által kidolgozott rendszerét megismerni aligha lehetséges. A következőkben viszont első sorban

¹ A régebbi magyar jogirodalomból megemlíthetjük — a teljességre való törekvés igénye nélkül — az alábbi tanulmányokat. Ereky: A jogtudomány módszerei. A Duguit- és Kelsen-féle módszertani álláspontok bírálata. Városi Szemle, XV. évf. — Moór J.: Reine Rechtslehre, Naturrecht und Rechtspositivismus. Gesellschaft Staat und Recht. Festschrift gewidmet Hans Kelsen zum 50. Geburtstag. Wien, 1931. — Moór Gy.: A tiszta jogtan. Magyar Jogi Szemle, 1935. ápr. — Vas T.: Die Bedeutung der transzendentalen Logik in der Rechtsphilosophie. Szeged, Városi Nyomda, 1935. — Vas T.: A tiszta jogtan és a szemléleti jogelmélet. Szellem és élet könyvtára. — Moór Gy.: Újkantianizmus és újhegelianizmus a jogfilozófiában. Magyar Jogi Szemle, Budapest, 1943. febr. — Kelsen munkái közül magyar nyelven megjelentek: Az államelmélet alapvonalai. Szeged, Szegedi Tudományos Könyvtár, 1927. XIII + 90 old. — A szuverenitás fogalmának változása. Budapest, Politzer, 1939. 23 old.

² Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1957. 1. sz. 5—36. old.

éppen Kelsen rendszerét szeretném bemutatni, gondosan kerülve a nála joggal hibáztatott módszert.

Hans Kelsen az államjog fő kérdéseinek vizsgálatával indult el pályáján, ezekből alkotta meg jogelméleti rendszerét, amelyet igyekezett általánossá, az egyes nemzeti kereteken és jogrendszeren túlmenő egyetemes jogtudománnyá fejleszteni. Ez a folyamat munkáinak tárgyválasztásában, sőt címeiben is kifejezésre jut. A „Hauptprobleme der Staatsrechtslehre” után az „Allgemeine Staatsrechtslehre” következik, majd egy még általánosabb jellegű összegezés, a „Reine Rechtslehre”. Ennek során érdeklődése mind fokozottabb mértékben fordult a nemzetközi jog felé, és későbbi éveinek munkásságában a nemzetközi jog egyre nagyobb és nagyobb részt foglal el.³

Az alábbiakban Kelsenek a nemzetközi joggal foglalkozó legújabb munkáit vesszük vizsgálat alá, amelyekben elmélete véglegesnek tűnő, kikristályosodott rendszerét fejti ki. Az 1945-ben megjelent *General Theory of Law and State* c. munkája mellett, amelyben terjedelmes részt szentel a nemzetközi jog elméletének is, elsősorban a „Principles of International Law” című, hét évvel később kiadott könyvét vizsgáljuk,⁴ mely lényegében az előbbiben kifejtett gondolatokat tartalmazza — sok helyen szószerint — azonban azzal az eltéréssel, hogy az egyes kérdéseket a munka nemzetközi jogi jellegénél fogva részletesebben fejti ki, másrészt pedig kiterjeszkedik az Egyesült Nemzetek problémáira is és az ENSZ megalakulásával előidézett változásokra.

A *General Theory* párhuzamos vizsgálatát és a *Principles*-szel való összehasonlítását az teszi szükségessé, hogy — mint később látni fogjuk — Kelsen mindenkor az egyetemes jogrendszert vizsgálja, és egyes sajátos konklúzióit csak akkor érthetjük meg, ha nem tévesztjük szem elől azoknak az egységes kelsen-i világképben elfoglalt helyét. A nemzetközi jognak, szerinte, csupán az egységes jogrendszer részeként van létjogosultsága,

³ Fontosabb, nemzetközi joggal foglalkozó munkái: *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts. Beitrag zu einer reinen Rechtslehre.* Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1920. XII+320 old. 2. kiad. 1928. — *Les Rapports de système entre le droit interne et le droit international public.* Académie de droit international. Recueil des cours, vol. 14 (1926), part IV. 231–331. old. — *Théorie générale du droit international public. Problèmes choisis.* Académie de droit international. Recueil des cours, vol. 42 (1932), part IV, 116–351. old. — *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik.* (Leipzig, Wien, 1934.) XV+236 old. — *Legal Technique in International Law. A Textual Critique of the League Covenant.* Geneva Studies, vol. X, no. 6 (Geneva, 1939). 178 old. — *Law and Peace in International Relations.* (Cambridge: Harvard University Press, 1942). XI+181 old. — *Peace Through Law* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1944). XII+155 old. — *General Theory of Law and State.* Cambridge. — Massachusetts. Harvard University Press, 1949. XXXIII+516 old. — *The Law of the United Nations.* London, Stevens. 1950. XVII+903 old. — *Recent Trends in the Law of the United Nations.* London, Stevens. 1951. 907–994 old.

⁴ Kelsen H.: *Principles of International Law.* New York, Rinehart. 1952. XVII+461 old.

problémái az egyetemes jogi világkép egy-egy részleteként jönnek figyelembe és megoldásuk éppen ezért nem térhet el lényegesen az állami jog hasonló kérdéseinek megoldásától.

Minden rendszer kritikai vizsgálata elsősorban a kiindulópontul választott posztulátumok helyességének kérdését veti fel, azoknak a feltételezett és rendszerint nem bizonyított premisszáknak a helyességét, amelyeken a szóban forgó rendszer épülete emelkedik. Ezek elutasítása lényegében a rendszer egészének elvetésével egyértelmű, azonban a bírálat meggyőző jellege, eredményessége szempontjából nem elegendő csupán a kiindulópont vizsgálata, hanem a rendszer egész felépítését, szerkezetét, belső logikáját is elemezni kell saját céljainak és elveinek szemszögéből. Ennek során hozzá vagyunk kötve a bírált mű sajátos problematikájához és a fogalmaknak ahhoz a speciális értelméhez, amelyet a szerző nekik tulajdonít, még akkor is, ha egyébként más értelemben használjuk őket. Ellenkező esetben ugyanis az elhangzó érvek nem találkoznak, és a vita eleve eredménytelenségre van ítélve. Ezt nem árt Kelsennel szemben hangsúlyozni, aki a „The Communist Theory of Law” c. könyvében — amint ezt Szabó Imre kimutatta — nemegyszer éppen azzal kelt félreértést, hogy saját kategóriáit vetíti bele a marxizmusba, illetőleg, hogy a marxista tételeknek saját maga által adott értelmezéséből indul ki.⁵ Végetül a szóban forgó mű eredményeit a gyakorlat mérlegére kell vetni, mely mind a kiindulópont helyességének, mind pedig a rendszer belső következettségének próbáját jelenti.

Előljáróban le kell szögezni, hogy Kelsen kiindulópontját ez alkalommal nem tesszük vita tárgyává. Az, hogy vajon a módszer hozza-e létre az ismeretet, hogy a jog a tények és az értékek, vagy tisztán az értékek világába tartozik-e, egy szóval a tiszta jogtani iskola elméleti alapjai és kapcsolata a különböző újkantiánus irányzatokkal, azok társadalmi háttere és szerepe, olyan kérdések, amelyeknek kifejtése nem nemzetközi jogi, hanem jogelméleti tanulmányt igényel. Megoldásuk tehát — amennyiben ez még egyáltalán szükséges — nem a nemzetközi jogász, hanem az állam- és jogelmélet művelőinek feladata. Kelsen tételeit és fejtegetéseit kizárólag abból a szempontból vizsgáljuk, hogy vajon híven tükrözik-e a nemzetközi jog sajátos problematikáját, hogy következtetései valóban a nemzetközi jog alapkérdéseinek megoldását jelentik-e, vagy pedig olyan elméleti konstrukciók, amelyek a nemzetközi jog igazi problémáinak megkerülését vagy éppenséggel elfedését jelentik.

Rossz kiindulópontból nem születhet helyes eredmény, ha a szerző következetesen alkalmazza a kiindulópontul elfogadott alaptételt és módszert. Az esetben, ha Kelsen rendszerében töréseket, belső ellentmondásokat nem találunk, és ha mégis arra a következtetésre kell jutnunk, hogy eredményei nem tükrözik megfelelően a nemzetközi jog sajátosságait és gyakorlati problémáit, a

⁵ Szabó Imre i. m. 9. old.

kiindulópont helytelensége nyilvánvalóvá válik. Minden elmélet helyessége gyakorlati alkalmazhatóságán dől el. Így — véleményem szerint — bírálatot mondhatunk Kelsen elméleti kiindulópontja felett is anélkül, hogy elmerülnénk a kérdés szerteágazó jogfilozófiai vonatkozásaiban.

II. Kelsen a „Principles of International Law” fejtegetéseit öt részre osztja. Ezek közül az első a nemzetközi jog természetével, jogiságának kérdésével foglalkozik. A második rész, mely „A nemzetközi jog érvényességi szférái” címet viseli, a nemzetközi jogszabály időbeli, térbeli, személyi és tárgyi hatályát elemzi. A harmadik fejezetben a nemzetközi jog fő funkciója — kelsen megfogalmazás szerint — az állami jogrendszerek érvényességi szféráinak meghatározása kerül vizsgálat alá, míg a negyedik a nemzeti jog alkotásával és alkalmazásával foglalkozik. Végül az ötödik rész a nemzetközi és a nemzeti jog kapcsolatának kérdését tárgyalja. Már ez a puszta felsorolás is felveti a nemzetközi jognak néhány alapvető elméleti kérdését, amelyekben való állásfoglalás a nemzetközi jog egészének fel fogására döntő kihatással van. Éppen ezért csak a legfontosabb kérdéseket ragadjuk ki, és ezeken keresztül mutatjuk be Kelsen sajátos probléma felvetését és kutatási módszerét. Ezek a következők: 1. a nemzetközi jog jogisága; 2. a nemzetközi jog alanyai; 3. a belső joghatóság; 4. a nemzetközi jog és az állami jog viszonya; és 5. a szuverenitás.

1. *A nemzetközi jog jogisága.* Vajon a nemzetközi jog valóban jognak nevezhető-e? A jog — állapítja meg Kelsen — kényszerrend, „az a sajátos társadalmi eljárás, mely abban áll, hogy megvalósítsa az emberek kívánt magatartását, az ellenkező, vagyis a jogilag helytelen magatartás esetére kilátásba helyezett kényszerítő intézkedés révén”.⁶ A deliktum és a szankció a jog két alapvető fogalma, mindkettő kényszerítő aktus. A deliktum a szankció előzménye és kiváltója — és ennek következtében tilos —, míg a szankció a deliktum következménye és ennek folytán megengedett. Ami viszont a nemzetközi jogot illeti — folytatja Kelsen — az is jog ugyanabban az értelemben, mint az állami jog, feltéve, ha úgy értelmezhető, hogy az egyik állam részéről a másik ellen alkalmazott erőszak csupán deliktumnak vagy pedig szankciónak minősül. Az államnak a nemzetközi jog által védeltetett érdekszférájába két különböző kényszerítő beavatkozás van: korlátozott és korlátlan. A korlátozott beavatkozás vagy deliktumnak vagy represszáliának minősül, míg a korlátlan beavatkozást a háború ténye jelenti.

De vajon a nemzetközi jog szerint a háború csupán szankciónak megengedett, és minden háborút, mely nem szankció jellegű, tilt a nemzetközi jog? A kérdés — mondja — meglehetősen vitatott a korlátlan háborúindítás szószólói és a bellum iustum elmélet hívei között. Kelsen nem szögezi le expressis verbis, hogy az utóbbi táborba

tartozik, gondolatmenete, érvelése azonban nem hagy eziránt kétséget. „Több mint ellentmondásos lenne annak feltételezése, hogy a nemzetközi jog szerint egy állam érdekszférájába való korlátozott beavatkozás jogilag tilos, illetőleg csak egy nemzetközi deliktummal szemben megengedett, míg a korlátlan beavatkozás az állam érdekszférájába — vagyis a háború — jogilag nem tilos és ennek következtében sem nem deliktum, sem nem szankció.”⁷ Tény, hogy a bellum iustum elmélet a nemzetközi jog egész történetének folyamán fellelhető, és bár Grotius elvetette, előtte és utána azonban számos jeles író tette a magáévá, és az utóbbi időben több igen fontos nemzetközi jogszabály is megerősíti, mint a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, az un. Briand—Kellog paktum és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. Igaz, nincs a nemzetközi jognak olyan intézménye, mely adott esetben eldöntené a deliktum elkövetésének tényét és a szankció mértékét. A háborúban mindig az erősebb fél győz és nem az, akinek igaza van — ez azonban önmagában nem elegendő cáfolat. A háború igenis vagy deliktum vagy szankció, és a szankció jelleg ellen felhozható érvek nem a nemzetközi jog jogisága ellen szólnak, hanem annak viszonylagos fejletlenségét mutatják. A General Theory-ban Kelsen le is szögezi azt a végkövetkeztetést, amelyet a Principles lapjain már nem tart szükségesnek megismételni: A nemzetközi jog jog, mégpedig primitív jog, és a háború éppen olyan intézménye a nemzetközi jognak, mint amilyen pl. az egyes primitívebb jogrendszerekben a vérbosszú.⁸

A jogiság problémájának keretében Kelsen az ENSZ egész kollektív biztonsági rendszerét feltárja, sőt még a főbb hadviselési szabályokat is, ezekre azonban felesleges kitérni. A hadviselés szabályainak ismertetése amúgyis csak egy rendszertani okokból sugalmazott erőszak következtében került a nemzetközi jog jogiságának problémakörébe. Igaz, a nemzetközi jog jogiságának kérdése sem nemzetközi jogi kérdés, nem a nemzetközi jog tudományos problémája, hanem azon kívül fekvő területé, mely az általános jogelmélet birodalmához tartozik, itt azonban mégis foglalkoznunk kell vele, nem annyira a mai tételes nemzetközi jog, mint inkább a nemzetközi jog történetének megítélése szempontjából.

Ami most már a Kelsennek adandó választ illeti, az hogy a nemzetközi jog jog-e vagy sem, a jog általánosan elfogadott fogalmától függ. Ha azt olyan tágan konstruáljuk meg, hogy tekintetbe vesszük mind az állami, mind pedig a nemzetközi jog sajátosságait, ha tekintettel vagyunk mindkettő érvényesülésének módjára és érvényesítésük eszközeire, akkor a fogalom természetesen a nemzetközi jogot is magában foglalja, annak vonatkozásaira is alkalmazható lesz. Ha nem, a jogfogalom alkotója kénytelen megtagadni a nemzetközi jognak nevezett szabályösszesség jog-

⁶ Principles 5. old.

⁷ Principles 36. old.

⁸ General Theory 339—341. old.

ként való elismerését, vagy pedig addig módosítja, tágítja saját jogfogalmát, amíg abba a nemzetközi jogszabályok is beleférnek. A nemzetközi jogász számára ez eleve eldöntött kérdés. Az általa vizsgált szabály vagy ténylegesen rendezi az államoknál egymáshoz való kapcsolatait, vagy nem, részben vagy egészben érvényesül, illetőleg kényszerrel érvényesíthető vagy nem, és ennek megfelelően vagy jog vagy nem az. Tagadó vélemény esetén nincs értelme a további vizsgálódásnak, igenlő esetben viszont felesleges és haszontalan fáradságnak tűnik a vizsgált jogszabályoknak egy adott jogfogalom kereteibe való erőszakolása.

A nemzetközi jog jogiságával szembeni kétely — az átfogó kényszerítő apparátus hiánya és ami ezzel együtt jár, bizonyos nemzetközi jogszabályok oly gyakori vitássá válása — csak arra az általános jogelméleti problémára hívja fel a figyelmet, hogy a jog érvényesülésének igazi biztosítékai nem magában a jogrendszerben, hanem a mögötte álló társadalmi erőkből keresendők, és ezzel egyszersmind annak a steril módszernek az elégtelenségét, meddő voltát is kimutatja, mely a jogintézményeket alapjuktól elszakítva vizsgálja. Ezt Kelsen esetében már csak azért is le kell szögezni, mivel elméleti célkitűzéseként a jognak minden etikai, politikai és szociológiai elemtől való megtisztítását vallja.

Ez azonban a kérdésnek csupán az egyik oldala, vagy — ha úgy tetszik — megkerülése. Ha szembe nézünk a kelseni problémafeltevessel, mindenképp arra kell válaszolni, hogy vajon megszűnik-e a nemzetközi jog jog lenni akkor, ha a háborúindítás korlátlanul megengedett, ha tehát a háború nemcsak deliktum és szankció, hanem a jogi mérlegelés szempontjából közömbös cselekmény is lehet?

Aligha vonható kétségbe, hogy a mai nemzetközi jog a háború indítását határozottan tiltja és a háborút csak a támadással szembeni egyéni vagy kollektív önvédelem gyakorlásaként engedélyezi. Ez azonban az ENSZ Alapokmányának történelmi jelentőségű újítása, és a régebbi, a második világháborút megelőző korszakokra nem vonatkozatható. A háború indítását korlátozó szokásjogi szabályok az ókorban és a középkorban elsősorban eljárási jellegűek voltak és a *ius ad bellum* alanyi jogát egyetlen állam, illetőleg uralkodó vonatkozásában sem korlátozták lényegesen, csupán a vele való élést kötötték bizonyos formásokhoz. Az európai országok keresztény közösségének felbomlásával — tehát éppen abban az időben, amikor a nemzetközi jog fejlődése nagyobb arányokban megindult — a háborúindítás joga elvileg is korlátlanává válik, és az ezt korlátozó, illetőleg eltöltő tételre rendelkezések csak a XX. század folyamán jelennek meg. A háborúindítás jogának eltörlését tenni meg a nemzetközi jog jogiságának ismervévé, annyit jelent, mint tagadni három évszázad európai nemzetközi jogát és annak fejlődését lényegében a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának megalkotása óta eltelt évtizedekre leszűkíteni.

A nemzetközi jog primitív jog — ezt Kelsennel együtt készségesen elismerjük —, de a belső állami jog alacsonyabb, primitívebb fejlődési fókán nem vesztette el jogiságát azáltal, hogy megtúrta a párbaj intézményét, és a párbaj során elkövetett emberölést egyáltalán nem vagy egészen jelentéktelen büntetéssel sújtotta, holott az emberölés egyébként a legsúlyosabb bűntettek között szerepelt. Az, aki analógiákat keres, könnyen megtalálja a hasonlóságot nemcsak a háború és vérbosszú, hanem a háború és a párbaj között is, és nem kétséges, hogy a nemzetközi jog fejlődése a háború megítélése terén is lassan utoléri a legtöbb állami jogrendszernek a párbaj megítélésével kapcsolatban kialakult álláspontját. Éppen ezért a nemzetközi jog jogiságát sem tehetjük függővé ettől az ismérvtől anélkül, hogy az állami jogrendszerek jogiságát — egy viszonylagosan hosszú fejlődési szakaszon — kétségbe ne vonnánk. A megoldás — ismétlem — az állam- és jogelmélet feladata, annyi azonban kétségtelen, hogy legalább a primitívebb jogrendszerek vonatkozásában el kell fogadni azt a lehetőséget, hogy egy kényszerrel párosuló beavatkozás a jog szempontjából nemcsak deliktumként vagy szankcióként képzelhető el. Nem lehet a jogot a deliktum és a szankció fogalmának kapcsolatára leegyszerűsíteni. Ez a büntetőjog vonalán talán elfogadható, a polgári jogász azonban, és vele együtt számos más jogág művelője bizonyára elveti. Ezt látszik igazolni az a csekély visszhang is, amelyet a tiszta jogtan tételei a civilisták körében kiváltak.

2. A jogi normák által szabályozott emberi magatartás térben és időben játszódik le, személyi és tárgyi elemekből áll. Ennek megfelelően beszél Kelsen a jogszabályok térbeli, időbeli, személyi és tárgyi hatályáról. Ami a személyi hatály kérdését illeti, mindenképp azzal a régi hagyományos nézettel száll szembe, mely szerint a *nemzetközi jog alanyai* csak államok lehetnek, és hogy jellegéből, természetéből kifolyóan egyéneket nem jogosíthat és nem kötelezhet. Ez az elmélet — szögezi le több ízben nála szokatlan határozottsággal — tarthatatlan,⁹ helytelen.¹⁰

A jog emberi magatartást szabályoz — folytatja Kelsen —, csak embereket jogosíthat és kötelezhet, s az általa rendezett kapcsolatok csak emberek közötti viszonyok lehetnek. A nemzetközi jog alanyai tehát szintén egyének. Az az állítás, miszerint a nemzetközi jog alanyai államok, nem azt jelenti, hogy alanyai nem egyének (természetes személyek), hanem azt, hogy az egyének a nemzetközi jognak sajátos, specifikus módon alanyai. Hasonló kérdés az állami jogon belül is felmerült, és lényegében a jogi személyek jogainak és kötelességeinek problémája, mivel az állam nem más, mint jogi személy, egy közösséget alkotó jogrend megszemélyesítője. A jogi személy, mint az ún. természetes vagy fizikai személytől, az embertől különböző egység, a jogi

⁹ Principles 97. old.

¹⁰ Principles 114. old.

gondolkodás segédfogalma, a jogelmélet eszköze és célja a jogi jelenségek leírásának leegyszerűsítése.¹¹ Egyes jogokat vagy köteleességeket a jogi személy jogának vagy köteletségének tekintünk azért, mert az egyén a jog vagy köteletség igazi alanya, a testület tagjakénti vagy szervezeti minőségében jogosult, illetve kötelezett.

A nemzetközi jog a természetes személyek magatartását közvetve az állami jogon keresztül szabályozza. Nem nevezi meg, kicsoda köteles mint állami szerv a nemzetközi jog által létesített köteletséget vagy jogot teljesíteni, illetőleg élvezni. „Hogy a nemzetközi jog államot kötelez, azt jelenti, hogy azt az egyént, aki magatartásával teljesítheti vagy megsértheti a nemzetközi köteleztséget, a nemzetközi jog normája nem állapítja meg közvetlenül — hanem ennek az egyénnek kijelölését ez utóbbi az állami jogra bízta.”¹² A nemzetközi jog szabályai csonka szabályok, kiegészítésre szorulnak. Minden jogi norma ugyanis tárgyi és személyi elemekből áll, vagyis megmondja, hogy mit kell tenni és azt is, hogy kinek kell cselekedni. A nemzetközi jogi szabályokból ez a személyi elem hiányzik.

Vannak azonban egyetemes nemzetközi jogi szabályok is, amelyek közvetlenül magánszemélyeket köteleznek, mint pl. a kalózkodás tilalma. A kalózkodást közvetlenül a nemzetközi jog tiltja (hogy egyes állami jogok is, az csupán esetleges), a büntetés kiszabását azonban a nemzetközi jog szerveként eljáró államokra bízta. Ugyanez vonatkozik Kelsen szerint a blokádtörésre, továbbá a különböző háborús bűncselekményekre, valamint a kábelk megrongálásának tilalmára is.¹³

Az általános szabály azonban az, hogy a jelenlegi nemzetközi jog a különböző állami jogrendeken keresztül jogosítja és kötelezi a magánszemélyeket. A nemzetközi jogszabályok már említett csonkasága miatt a nemzetközi jog az állami jog nélkül az egyetemes jogrendnek alkalmazhatatlan töredéke lenne. Ennek következtében az állami jogra utalás benne rejlik minden nemzetközi jogi szabályban.

Nagyon érdekes és figyelemre méltó a General Theory egyik lábjegyzetében elbújtatott vita a hagyományos álláspontot képviselő Oppenheimmel. Oppenheim szerint: „Jóllehet a nemzetközi jog egyáltalán nem tiltja és mint államok közötti jog nem is illetékes arra, hogy eltiltsa magánszemélyeket attól, hogy fegyvert ragadjanak az ellenséggel szemben, mégis megadja a jogot az ellenségnek arra, hogy a magánszemélyek által elkövetett cselekményeket az illegális hadviselés aktusainak minősítse.” Azáltal, hogy a nemzetközi jog felhatalmazza az államot valamely nemzetközi jog által meghatározott cselekmény elkövetőjének megbüntetésére — válaszol Kelsen —, eltiltja ezt a cselekményt és ezzel egyszersmind behatárolja azt is, hogy kompetens magánszemélyeknek kötelezettséggel való megterhelésére. A

nemzetközi jog azért államok közötti jog, mert különböző államok polgárai közötti jog, és — folytatja tovább — Oppenheim azért jut téves eredményre, mert nem bontja fel az állam személyiségét, hanem azt megkülönbözteti annak polgáraitól.¹⁴

Véleményem szerint azonban ez esetben nem Kelsennek, hanem Oppenheimnek van igaza, az ő álláspontja tükrözi helyesebb, megfelelőbb módon a szóban forgó problémát. Azok az esetek, amelyeket Kelsen a magánszemélyek közvetlen nemzetközi jogainak és kötelességeinek példaként felhoz, speciális, egyedi szabályozást jelentő kivételek, amelyeknek a szerepe annyi, hogy az általános szabályt erősítik, vagy pedig Kelsen felfogásával ellentétes módon is értelmezhetők. Így pl. a kalózkodás tilalmának épp úgy nem a magánszemélyek a címzettjei, mint ahogyan Oppenheim helyes álláspontja szerint nem a magánszemélyek vannak eltiltva a betörő ellenséggel szembeni fegyverfogástól. A nemzetközi jog az államokat jogosítja fel — helyesebben —, kötelezi a kalózkodás üldözésére a nyílt tengeren. A magánszemélyek kötelezettsége már csak ennek a vetülete, és az államok kötelezettségét — vagy az illegális hadviselők esetében az állam jogát — tovább bontó elméleti konstrukció.

Ahhoz azonban, hogy általában a természetes személyeket tehesse a nemzetközi jog alanyává, Kelsennek fel kell bontania az állam személyiségét és meg kell tagadnia attól minden realitást. Az állam a kelsen rendszerben pusztán „kényszerítő renddé” válik, „egy viszonylag centralizált közösséget létrehozó jogrenddé”, melyben ha van egyáltalán némi reális elem, az legfeljebb e jogrend szabályainak érvényesülése.

Az állam azonban csak Kelsen és követői számára azonos jogrendjével. Egy állam nem jogi fikció — jogi segédfogalom a jogi jelenségek leírásának megkönnyítésére —, nemcsak jogszabályok összessége, hanem hatalmi szervezet is, minisztériumok, börtönök és fegyveres testületek összefoglalója, osztrályharcok eredménye és eszköze. Az államterület nem azonos a jogszabályok területi hatályával, s egy állam lakossága a jogszabályok címzettjeivel. Az állam valóban nem csupán, sőt elsősorban nem természeti törvényeknek engedelmeskedő létező, de ilyen elemei is vannak, realitás és nem fiktív beszámítási pont. Az a kelsen tétel, hogy a nemzetközi jog mindig az állami jogra utal, csak akkor helyes, ha azt mondjuk, hogy az államra utal, ez viszont nem jelenthet mást, mint azt, hogy a nemzetközi jog alanyai az államok.

Kelsen elméletének fonáksága nyilvánvalóvá válik, ha végig követjük gondolatait és levonjuk belőle azokat a következtetéseket, amelyekre saját maga is utal. Az államok jogai tulajdonképpen az állami jog által megjelölt és annak szabályai szerint eljáró személyek jogai — kötelezései pedig a különböző állami szervek, illetőleg az ezeknek minősülő magánszemélyek kötelezett-

¹¹ Principles 97—98. old.

¹² Principles 115. old.

¹³ Principles 114. s. köv. old.

¹⁴ General Theory 346. old.

ségei. Az a tény azonban — idézzük továbbra is Kelsen — hogy a nemzetközi jog valamely államot kötelezettségekkel terhel, lényegében azonos azzal, hogy az állam jogilag felelős e köteleességek megsértéséért. Az állam és nem az eljáró szerv felelős a nemzetközi jognak az állami aktus által történt megsértéséért, tehát a szankciók is az állam ellen irányulnak. A szankciók (háború és represszália) az állam egész lakosságát érintik, az állam nemzetközi felelőssége tehát az állam polgárainak kollektív felelőssége. Csak ha az államot valóságos létezőnek tekintjük — mondja Kelsen —, támadhat bennünk az államnak mint nemzetközi jogi személyiségnek egyéni felelőssége, helyesebben az egyéni felelősség koncepciója.¹⁵

Az állam személyiségének felbontása következtében tehát más lesz a nemzetközi jog kötelezettje és ismét más viseli valamely kötelezettség megsértéséért a felelősséget. Kötelezett az állami szerv — felelős az állam egész lakossága. Ha következtetések akarunk lenni, ilyen kettősséget kell megállapítani a jog alanya és a jog élvezője között is. Ez azonban már messzire vezetne a kérdés lényegétől. A lényeges — véleményem szerint — az, hogy az a felfogás, mely az államot tekinti a nemzetközi jog alanyának, nemcsak megfelelő társadalmi hatalomhoz, kétségtelen reális erőhöz kapcsolja a nemzetközi jogszabályokat, hanem a jogok és kötelezettségek teljesítése során felmerülő számtalan gyakorlati probléma megoldásához is sokkal használhatóbb elméletet nyújt, mint a természetes személyek jogalanyiságának koncepciója. Ugyan mennyiben ad megfelelő magyarázatot az egyenlőséghez, az önvédelemhez, a tisztelethez stb. való ún. állami alapjogok megértéséhez a kelsen elmélet, vagy mennyiben segíti az állam felelősségével kapcsolatos számtalan bonyolult probléma tisztázását az a tétel, mely szerint az állam felelőssége tulajdonképpen az állam lakosságának, polgárainak kollektív felelősségét jelenti? Ha van fikció a jog birodalmában, akkor ezt az utóbbit kétségtelenül annak kell minősítenünk.

3. Kelsen egyik legfontosabb megállapítása értelmében a nemzetközi jog érvényessége nem korlátozható egyetlen irányban sem, míg ellenben a nemzetközi jog fő funkciója az állami jogrendek érvényességi szféráinak korlátozása.¹⁶ Ez annyit jelent, hogy a nemzetközi jog állapítja meg az állami jognak mind térbeli, mind időbeli, mind pedig személyi és tárgyi hatályát.

A nemzetközi jogszabályok személyi hatályával a nemzetközi jog alanyaival kapcsolatban már foglalkoztunk. A térbeli és időbeli hatály kérdései — bár ezek vonatkozásában is számos ellenvetés támasztható Kelsen fejtegetéseivel szemben — jelentőségben elmaradnak a tárgyi hatály problémája mögött. A kelsen alaptétel az, hogy az államokat köti az általános nemzetközi jog akaratuk nélkül, sőt még akaratuk ellenére is. Így pl. az új állam, mihelyt megalakult, rendelkezik

mindazokkal a jogokkal és köteleességekkel, amelyek az általános nemzetközi jog megállapít, anélkül, hogy szükség lenne az általános nemzetközi jog bárminő elismerésére.¹⁷ Hangsúlyozza azt is, miszerint a partiális nemzetközi jog, tehát egyes szerződések harmadik államokat is köthetnek, így az ún. állami szolgálmatokat megállapító szerződések — bár ez szerinte is erősen vitatható —, a területi változásokat eredményező szerződések, az új államokat alapító egyezmények — példa rá Danzig, a Vatikán állam és Trieszt esetei, amelyek vonatkozásában a versaillesi szerződés, a lateráni egyezmény és az olasz békeszerződés állapított meg bizonyos kötelezettségeket, jöllehet sem Danzig, sem a Vatikán állam és Trieszt sem voltak az említett szerződések aláírói. Ide sorolja Kelsen a nemzetközi szervezeteket, különösen az egyetemes jellegű és célú organizációkat létrehozó szerződéseket, mint amilyen az ENSZ Alapokmánya is.¹⁸ Jogok származhatnak bizonyos egyezmények alapján harmadik személyek számára (pl. a Nemzetek Szövetsége Tanácsa tagjainak a kisebbségvédelmi egyezményekből eredő jogai).

Az igazság azonban ezzel szemben az, hogy az általános nemzetközi jog szabályainak kötelező voltára a Kelsen által elvetett elismerési elmélet¹⁹ sokkal megnyugtatóbb választ ad, mint saját fejtegetései. Ami pedig a felhozott danzigi, vatikánvárosi és trieszti példák meggyőző erejét illeti, kivételes körülmények által indokolt egyedi szabályozást jelentettek és ma már sem Danzig, sem Trieszt vonatkozásában nem állnak fenn. Az Alapokmány is csak az ENSZ tagállamait köti jogilag. A szabály tehát kétségtelenül a *pacta tertiis nec nocent nec prosunt* elve s az ellene felhozott példák — ezt Kelsen is kénytelen elismerni — csupán kivételek, de hozzáteszi, hogy „fontos kivételek”. Aki azonban művét végigolvassa és nem egyes megállapításait, hanem fejtegetéseinek összefüggéseit tartja szem előtt, annak számára nyilvánvaló, hogy ezek a kivételek a kelsen elmélet és a kelsen rendszer szabályait jelentik.

Az a tétel, miszerint a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényesülési szféráit, felveti az állam kizárólagos belső joghatóságának kérdését. Ezen a problémán a kelsen elmélet helyessége és használhatósága igen könnyen lemérhető. A belső joghatóság intézményének léte és jelentkezése a nemzetközi jog problémái között

¹⁷ Principles 154. old.

¹⁸ Principles 344—348. old.

¹⁹ „Az az állítás, miszerint a nemzetközi jog csak akkor alkalmazható egy állam vonatkozásában, ha az illető állam azt elismerte, nem a nemzetközi jog valamely szabályán alapszik, hanem a nemzetközi jog és az állami jog közötti kapcsolatra vonatkozó szemléleten épülő feltételezés, mely szerint a nemzetközi jog csak az állami jog részeként kötelező. Ez a nézet — amint azt később látni fogjuk — nem lehetetlen. Azt állítani azonban, hogy a nemzetközi jogot jelenleg valamennyi állam elismerte — fikció.” (Principles 313. old.) . . . „ez a nézet nehezen tartható fenn megszorítások nélkül.” (Principles 352. old.)

¹⁵ Principles 115—116. old.

¹⁶ Principles 93—94. old.

ugyanis nehezen illeszthető be Kelsen rendszerébe és éppen ezért munkájában nem is kap megfelelő helyet. Nem a nemzetközi jog fő funkciójának körén belül tárgyalja, hanem a nemzetközi jog tárgyi hatályáról szóló igen rövid fejezetben, igaz viszont, hogy ezen belül — akár akarja, akár nem, kénytelen elsősorban ezzel foglalkozni.

„Az a tény — mondja Kelsen —, hogy valamely ügyet a nemzetközi jog szabálya rendez, mely erre az ügyre vonatkozólag kötelezettséget állapít meg, azzal a hatással jár, hogy az többé nem szabályozható önkényesen az állami jog által.”²⁰ Azok az ügyek, amelyeket a nemzetközi jogi szabályozás kivész a belső államjog köréből, Kelsen szerint a külföldiek védelme, a nemzetközi standard kérdései, az állampolgárság megszerzése és elvesztése, továbbá a nemzetközi magánjogi problémák nagy része. Ezzel kapcsolatban leszögezi, hogy „nincsenek olyan ügyek, amelyek természetüknél fogva az állami jog által való rendezés számára vannak fenntartva és nem alkalmasak a nemzetközi jog által való szabályozásra”.²¹ „Az a helytelen vélelem — folytatja —, miszerint vannak olyan ügyek, amelyek természetüknél fogva egyedül (kizárólagosan) egy állam belső joghatóságába tartoznak és ennek következtében ki vannak zárva az általános vagy részleges nemzetközi jog által történő rendezés alól... az Egyesült Nemzetek Alapokmánya egyik fontos rendelkezésének háttérére.”²² Ugyancsak helyteleníti a Nemzetek szövetsége Egyezségokmányának 15/8. cikkét, melynek hatása „ellentétben áll szövegével”. Egy ügy — hangsúlyozza — nem természete következtében tartozik valamely állam belső joghatóságának körébe, hanem azért, mert azt pillanatnyilag a nemzetközi jogok egyetlen normája sem szabályozza.

Véleményünk szerint valóban nem az ügyek természete határozza meg a belső joghatóság körébe való tartozásukat, mivel az ügyek „természetéről” alkotott felfogásunk azok társadalmi szerepével és politikai jelentőségével párhuzamosan változik és ennek kapcsán kívánatos, szükségessé vagy feleslegessé teheti a nemzetközi szabályozást. „Az a kérdés, hogy vajon egy bizonyos ügy kizárólagosan egy állam joghatóságának körébe tartozik vagy sem, alapvetően relatív kérdés, a nemzetközi kapcsolatok fejlődésétől függ.”²³ A természetjogi szemlélet tehát — épp úgy, mint más vonatkozásban — itt sem ad megbízható támaszpontot az állami jog és a nemzetközi jog hatáskörének elhatárolására. Valamely ügy a belső joghatóság körébe tartozik azért, mert a szóban forgó állam vagy államok nem volt, illetőleg nem voltak hajlandók az illető kérdés vonatkozásában mást, mint belső államjogi szabályozást elismerni. A nemzetközi jogot az államok — a kelsen-i szóhasználat szerint —, az állami

jogrendek alkotják. Az állami jog tehát tárgyi vonatkozásban épp úgy meghatározza a nemzetközi jog érvényesülési szféráját, mint ahogyan a nemzetközi jog „határozza meg” az állami jog időbeli, térbeli stb. hatályát.

A döntő kérdés az, hogy ki vagy mi állapítja meg, vajon egy ügy a belső joghatóság körébe tartozik-e. Az állam, vagy a nemzetközi jog, helyesebben a nemzetközi jog által létrehozott szervezet? A kérdés kétségtelenül erősen vitatott a nemzetközi jogászok körében, nem kétséges azonban, hogy a vitában résztvevő államok erősebb és nyomósabb érvekre hivatkozhatnak, mint a velük szembenálló nemzetközi szervezetek. Vita esetén minden állam maga értelmezi, vajon egy bizonyos ügy vagy ügyesoport vonatkozásában lemondott-e a kizárólagos szabályozásról és a nemzetközi szervezet csak az esetben formálhat jogot az ügyben való érdemi állásfoglalásra, ha az állam lemondása minden kétséget kizáróan megállapítható. Maga a nemzetközi jog is az állam segítségére siet — legalábbis bizonyos tekintetben — mivel a nemzetközi bírászkodás gyakorlatában állandóan alkalmazott vélelem az állam szuverenitásának csorbíthatatlansága mellett szól, ami lényegében és gyakorlatilag a belső joghatóság csorbíthatatlanságát jelenti.²⁴

Fejtegetései során Kelsen maga is felteszi az előbb említett kérdést és arra a megállapításra jut, hogy sem az egyik, sem a másik értelmezésre — tehát sem az, mely az állam, sem pedig az, mely a nemzetközi szervezet illetékessége mellett szól — nem vezet megnyugtató eredményre. Elismeri, hogy az állam saját joghatóságának védelmében több és gyorsabb érvre hivatkozhat, mint a nemzetközi szervezet, és bár az állam mellett szóló döntést „több, mint ellentmondásos” eredménynek tekinti, kizártnak maga sem tartja.²⁵ Dehát akkor — vessük fel végre nyíltan a kérdést — mire építi azt az állítását, hogy a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényesülési szféráját tárgyi vonatkozásban?

4. A magyarázatot Kelsennek a nemzetközi jog és az állami jog viszonyára vonatkozó elgondolásaiban kell keresnünk. Kelsen elismeri ugyan, hogy a nemzetközi jog számos vonatkozásban különbözik az állami jogtól, a köztük levő különbséget azonban nem abszolútnak, hanem csak viszonylagosnak tekinti. Ilyen különbség szerinte az, hogy míg a nemzetközi jogban a kollektív felelősség elve az uralkodó, addig az állami jogban az egyéni felelősség elve áll előtérben. A nemzetközi jog érvényesülési szférái elméletileg határta-

²⁴ A Lotus-ügy kapcsán az Állandó Nemzetközi Bíróság leszögezte, miszerint „A nemzetközi jog a független államok közötti kapcsolatokat rendezi. Az államokat kötelező jogszabályok ennek következtében saját szabad akarataukból erednek, úgy, amint azt egyezményekben vagy jogelveket tartalmazó és az együttélő független közösségek kapcsolatainak rendezésére, vagy a közös célok megvalósításának szempontjából létrehozott általánosan elfogadott szokás révén kifejezésre juttatják. Az államok függetlenségének korlátai tehát nem vélelmezhetők.” P. C. I. J. Series A N° 10. 18. old.

²⁵ Principles 200. old.

²⁰ Principles 242. old.

²¹ Principles 191. old.

²² Principles 196. old.

²³ Ld. az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a tuniszi és marokkói állampolgársági törvényekkel kapcsolatban adott véleményét. P. C. I. J. Series B. N° 4, 23—24. old.

lanok, míg az állami jogé térbelileg és időbelileg egyaránt korlátozva van. A két jogrendszer között tehát nem lehet éles elméleti határvonalat húzni.²⁶

A fokozati különbségek között a legfontosabbnak azt az eltérést tartja, mely a centralizáció, illetőleg a decentralizáció tekintetében mutatkozik. Az állami jogrend központosított, a nemzetközi jog kevésbé. A szokás és a szerződés — vagyis a nemzetközi jog fő forrásai — decentralizált jogalkotási módok, a törvényhozás ezzel szemben centralizált formája a jogalkotásnak. Hasonlóképpen központosítva van az államban a jogalkalmazás is a deliktum megállapítására, valamint a szankció elrendelésére és végrehajtására hatáskörrel bíró központi bírói szervek intézménye révén, mely az államot alkotó jogrend legfőbb jellegzetessége, míg ilyen központi szerv az általános nemzetközi jogból hiányzik.

Előzetesen már említettük, hogy Kelsen számára a nemzetközi jognak csupán mint a különböző állami jogokat magában foglaló egyetemes jogrend részének van jelentősége. A két jogrendszer kapcsolatára vonatkozó felfogása tehát határozottan monista, mindkettőt egyetlen egységes egész résznek tekinti. Monista felfogását a pozitív nemzetközi jognak az államokra vonatkozó normái elemzése révén igyekszik megalapozni, a nemzetközi jog szemszögéből nézi annak az állami jogokhoz és az egyetemes jogrendhez fűződő kapcsolatát. Éppen ezért meglepetéssel veszi tudomásul, hogy számos nemzetközi jogász mégis dualista álláspontra helyezkedik, mely két különálló, egymástól független jogrendszer létezését hirdeti.

A dualizmus vagy másként pluralizmus — mondja Kelsen — ellentétben áll a nemzetközi jog tartalmával, a tételes nemzetközi joggal, és logikailag is tarthatatlan, mivel nem képzelhető el, hogy az egyidejűleg hatályos normák különböző, egymástól független jogrendszerekhez tartoznak.²⁷

Ezek után cáfolja azt, hogy a két jogrendszer által rendezett kapcsolatok különböző jellegűek lennének. Az állam magatartása természetes személyek magatartására vezethető vissza, az államok közötti viszony is egyének közötti viszony. Nem lehet különbséget tenni külügyek és belügyek között sem, minden ilyen kísérlet tautológiára vezet. Ami az érvényesség kérdését illeti, a különböző normák egy és ugyanazon rendszerhez tartoznak, ha érvényességüket ugyanabból az alapszabályból merítik. Valamely jogszabály érvényességének kutatása egy már nem tételes, hanem csupán feltételezett, hipotetikus alapszabályhoz vezet el. Ha az állami jogot a nemzetközi jogtól függetlenül vesszük vizsgálat alá, az alapszabály az alkotmánnyal lesz azonos, ha azonban vizsgálatunkat a nemzetközi jogra is kiterjesztjük, az előbbi alapszabály viszonylagossá, az effektivitás elvének tételes nemzetközi jogi szabályává válik.

A történetileg első alkotmány jogilag azért érvényes, mivel az alapjain létrehozott jogrend hatályossá vált. Ily módon a nemzetközi jog nemcsak az állami jogrend érvényesülési szféráinak kereteit szabja meg, hanem érvényességét, jogcímét is, és biztosítja az államok számára a jogfolytonosságot akkor is, ha az belső joguk szerint győztes forradalom vagy sikeres államcsíny következtében nincs meg. A nemzetközi jognak és következőképp az egyetemes jogrendszernek ez az oly fontos szerepet játszó alapszabálya azonban közelről rendkívül kiábrándítóan fest, és Kelsen szerint így szövegezzük meg: „Az államoknak úgy kell viselkedniük, ahogyan szokás szerint viselkedtek.”²⁸

Akármi módon semmitmondó és mint látni fogjuk félrevezető ez a szinte misztikus szerepet betöltő alapszabály, célja, fő feladata az, hogy a jogi világkép egységének biztosítását szolgálja. Az állami és a nemzetközi jog egysége Kelsen számára logikai és rendszertani posztulátum. Az a jogász, aki mindkettőt érvényes jognak tekinti — mondja — harmonikus egység részeként kell, hogy felfogja őket.²⁹ Két normacsoport egysége a szubordináció vagy a koordináció elvei alapján teremthető meg, azaz a szóban forgó két normacsoport közül az egyik érvényessége a másiktól vezetendő le, vagy mindkettő egy harmadiktól. A koordináció tehát feltételez a két jogrendszer, vagyis az állami jog és a nemzetközi jog felett álló normarendszert, miután azonban ilyesmiről nem beszélhetünk, az állami jog és a nemzetközi jog csak a szubordináció viszonyában állhatnak egymással. Az a lehetőség, hogy egymástól függetlenül álljanak egymás mellett anélkül, hogy egy felsőbb rend koordinálná őket — teljességgel ki van zárva. A jog és az erkölcs viszonya egészen más, sem a jogász, sem a moralista nem tekintik a másik rendszert érvényesnek, ha a kettő összeütközésbe kerül egymással. Csak akkor fogható fel mindkettő egyaránt érvényesnek, ha az egyiket a másik által delegáltnak tekintjük.³⁰

A jogrendszer egységét Kelsen a nemzetközi jog felsőbbbsége, primátusa alapján teremti meg, azaz a nemzetközi jog érvényességének okát nem az államok akaratában, hanem saját alapszabályában keresi, míg az állami jogok alapszabályát a nemzetközi jog egyik tételére vezeti vissza,³¹ elismeri azonban, hogy az állami jogból kiinduló és az állami jog primátusát hirdető szemlélet is logikailag teljesen megindokolható. A jogi világkép egységét tehát az állami jog primátusa alapján is meg lehet rajzolni. „Sem a nemzetközi jog primátusának hipotézise, sem az állami jog primátusának hipotézise nincs kapcsolatban a tételes jog tartalmával.” Mindkét hipotézisből olyan következtetések vonhatók le, amelyek ellentétesek a tételes jogszabályok tartalmával. (Pl. az állami primátus szerint az állam nem lehet alávetve

²⁸ „The States ought to behave as they have customarily behaved.” Principles 418. old.

²⁹ Principles 424. old.

³⁰ Principles 428. old.

³¹ Principles 437. old.

²⁶ Principles 402. old.

²⁷ Principles 404. old.

egy nemzetközi bíróság kötelező hatáskörének, míg az ellenkező álláspont értelmében a nemzetközi joggal ellentétes belső jogszabály semmisenek tekintendő.) A kettő közötti választás éppen ezért szabad elhatározás kérdése éppúgy, mint a filozófiai kiindulópont megválasztása. Ahogy a filozófiai kiindulópontot a természettudomány nem határozhatja meg, úgy a primátus kérdésében sem dönthet a jogtudomány. Az állami jog primátusa a filozófiai szubjektivizmusnak felel meg, s az állami szuverenitás hirdetésének végkövetkezménye az állami szollipszizmus. A nacionalista és imperialista az állami jog primátusának lesz a híve, míg az internacionalista és pacifista a nemzetközi jog primátusa mellé fog állani.³²

Kissé bővebben ismertettük Kelsen fejtegetéseit arra törekedve, hogy lehetőleg saját szavaival összegezzük és ennek következtében minél hívebben adjuk vissza álláspontját.

Az általa képviselt monista felfogás ugyanis nem a nemzetközi jog természetére, alanyaira és szerepére vonatkozó megállapításokból leszűrt végkövetkeztetés, hanem logikai és rendszertani posztulátum, nem eredménye eddigi állásfoglalásainak, hanem sokkal inkább előfeltétele és kiindulópontja azoknak. Ez a General Theory lapjain még sokkal szembetűnőbb, mint a Principles tételeinek világánál, mivel ott a centralizáció és a decentralizáció kérdésein keresztül szinte észrevétlenül csúszunk át a nemzetközi jog területére és az egységet nem annyira a mellette felhozott érvek, mint inkább a könyv egész szerkezete próbálja szuggeralni. Ennek az egységes jogrendszernek az érdekében van szükség az állam személyiségének fikciójá vá való minősítésére, a természetes személyek kizárólagos jogalanyiságának tételére, a nemzetközi jognak az állami jog szféráját meghatározó funkciójára és a többi kifogásolt és elvetett megállapításra. Kelsen módszere vitathatatlannal deduktív. Előzetesen felállított elméleti tételekből közelíti meg az egyes kérdéseket, közben azonban azt a látszatot igyekszik kelteni, mintha induktív módon, a részletekből kiindulva jutna el az egyetemes jogrendszer egységének tételéhez. A szándék azonban túlságosan nyilvánvaló ahhoz, hogy ez a látszat sokáig fenntartható lenne.

Az említett módszer éppúgy elvetendő, mint ahogyan nem fogadható el az eredmény sem. Ez alkalommal nem sorolhatjuk fel a monista felfogás ellen és a dualista álláspont mellett felhozható összes érveket. A burzsoá szerzők által felállított különböző dualista álláspontok egyébként sem fogadhatók el fenntartás nélkül a szocialista jogászok részéről. Itt tehát nem arról van szó, hogy egyik vagy másik iskolához csatlakozva támadjuk Kelsen monizmusát. Annyi kétségtelennek tűnik, hogy a nemzetközi jog sajátosságai (alanyai, az általa rendezett kapcsolatok jellege, a szankciók természete stb. stb.), még ha azok nem is jelentenek abszolút eltéréseket, elegendő támpontot nyújtanak a nemzetközi jog önállóságának elfogadására. Az önállóság elismerése mel-

lett szól a történeti szemlélet is, melynek természetesen az állami jog kialakulását kell elsődlegesnek tekintenie és a nemzetközi jogot másodlagosnak, a történeti fejlődés folyamatában később fejlődőnek. A két jogrendszer önállóságát, kölcsönös függetlenségét támogatja az elismerési elmélet, a transzformáció szükségessége is — melyet Kelsen ugyan elvet, illetőleg jelentőségét csökkenteni próbálja,³³ de amelynek számos alkotmány szövege mégis tételes jogi alapot ad. Igaz, a kölcsönös függetlenség csupán viszonylagos, mivel a két jogrendszernek vannak érintkezési pontjai, s erre éppen a transzformáció esete az egyik legjobb példa, ez azonban önállóságát nem semmisíti meg, mert ha a ténylegesen felmerülő jogi problémákból és nem absztrakt elméleti posztulátumokból indulunk ki, a két jogrendszer egyikének érvényességét sem kell a másikébol levezetni.

Kelsen monizmusának elvetése után a primátus kérdésének erőszakolása is feleslegessé válik. Önálló és egymástól kölcsönösen független jogrendszerek nem állanak alá- és fölérendeltségi viszonyban. Hogy ez a kérdés és beállítás egyaránt erőltetett, az egyébként Kelsen fejtegetéseiből is nyilvánvalóvá válik. Ha két egymással homlokegyenest ellenkező álláspont — a nemzetközi jog, illetőleg az állami jog primátusa — logikailag egyaránt helyes és megindokolható, és köztük a választást csak külső etikai szempontok szabhatják meg, ott minden valószínűség szerint a kérdés feltevésében van a hiba. A nemzetközi jog és az állami jog viszonyát nem az alá- és fölérendeltség és következesképp nem valamelyikük primátusának elve alapján kell megoldani.

A megoldás tekintetében tanúsított bizonytalanság egyébként feltűnő következetlenség Kelsen részéről. Abban az esetben ugyanis, ha arra az álláspontra helyezkedhetünk, hogy az állami jog az elsődleges és a nemzetközi jog érvényességét az állami jogból vezetjük le, leghatározottabban tagadnunk kell azt is, hogy a nemzetközi jog érvényesülési szférái elvileg korlátlanok és hogy az állami jog térbeli, időbeli stb. hatályát a nemzetközi jog határozná meg, vagyis el kell vetnünk Kelsen egész rendszerét annak valamennyi részletmegoldásával együtt, és pedig nem egy külső, a rendszertől idegen nézőpont szemszögéből, hanem a szerző felhatalmazása alapján. Azt jelentené ez, hogy a nemzetközi jog kelsen felfogása etikai színezetű, erkölcsi meg gondolás következménye, és ezzel hozzákapsolná nemzetközi joggal kapcsolatos elméleti tételeit egy internacionalista, pacifista szemlélethez? Kelsen mindaddig büszkén hivatkozott arra, hogy tiszta jogtana etikai közömbössége miatt jobbról és balról egyaránt számtalan támadásban részesült, és ezt rendszere egyik fő érdemének tekintette. Az igaz-

³³ „A pluralista elméletnek ez a következtetése — vagyis hogy a nemzetközi jog transzformációra szorul ahhoz, hogy állami bíróságok alkalmazhassák — nem felel meg a mai pozitív jog tartalmának . . . A nemzetközi jognak állami joggá való átalakítása csak akkor szükséges, ha az állam alkotmánya ilyen transzformációt megkövetel.” (Principles 431. old.)

³² Principles 447. old.

ság persze az, hogy mindenkor egy meghatározott világnézet szolgálatában állott, de most mégis szükségesnek látja tiszta jogtanának népszerűségét azzal növelni, hogy ezt nyíltan deklarálja.

5. Ezzel Kelsen le is zárja fejtegetéseit, nekünk azonban még vissza kell térnünk egy a könyvön vörös fonálként végighúzódo kérdésre — az állami *szuverenitás problémájára*. A Kelsennel folytatott vita elveszteni igazi érdekességét, ha — engedve a kelsen gondolatmenet sajátos vonalának — csupán negatív közelítésként meg ezt a problémát és nem helyeznénk középpontba, az azt megillető helyre. Kelsen több ízben érinti a szuverenitás kérdését, de fanyalogva és kényszeredetten. „Megtévesztő”, „félrevezető” fogalomnak nevezi és az egész problémát alárendeli a két jogrendszer egymáshoz való viszonya kérdésének, mivel ennek keretében végül is nem kerülheti el, nem mellőzheti teljesen a szuverenitás megtárgyalását.

Leszögezi, hogy az állami jog primátusából folyó legfontosabb következmény a kiindulópontnak tekintett állami jogrend szuverenitása, és hogy lényegében ennek fenntartását szolgálja az elismerés tanára épülő pluralista elmélet is, és pedig sokkal inkább, mint a két jogrendszer kölcsönös függetlenségének bizonyítását. Az eredetileg legfőbb hatalmat jelentő szuverenitás többértelmű szó, de bármit is értsenek alatta: jogrendet, közösséget, szervet vagy hatalmat, azt a legfőbbnek tekinti minden vele foglalkozó szerző. Maga az eljáró állam, mely nem más, mint a nevében vagy megbízásából cselekvő személy, nem lehet szuverén, miután alá van vetve a jognak.

Ha viszont a nemzetközi jog szabályai kötik az államot, vagyis, ha az állam alá van vetve a nemzetközi jognak, akkor már tulajdonképpen nem nevezhető szuverénnek. Az állam egyik jellegzetessége éppen az, hogy csak a nemzetközi jognak van alávetve és ebben az értelemben a szó jelentése a nemzetközi jognak való közvetlen alávetettséggel azonos. Számos szerző tehát ilyen értelemben használja a szuverenitás kifejezését. Külső és belső szuverenitás elválaszthatatlan egymástól, maga a szuverenitás pedig nem osztható, legfeljebb az állami hatáskörök oszthatók meg.

A lényeg azonban nem ez, és az állam szuverén jellegének eldöntése Kelsen szerint nem ezektől a mozzanatoktól függ, hanem attól az előbb tárgyalt kérdéstől, hogy vajon az állami jog és a nemzetközi jog viszonylatában melyiket illeti meg a primátus. Láttuk, hogy erre a kérdésre Kelsen nem tud határozott választ adni. Miután az elismerési elmélet — mondja — és a vele együttjáró állami jogi primátus csupán hipotézis, épp úgy, mint ahogyan a nemzetközi jog primátusa is, az állam szuverenitása nem tény, amelyet meg lehet vagy nem lehet megállapítani. Az állam ilyen értelemben nem „szuverén”, de nem is „nem szuverén”. Az államot csak szuverénnek vélelmezhetjük, attól függően, hogy miként közelítjük meg a jogi jelenségeket.³⁴

³⁴ Principles 442. old.

A nemzetközi jog azt a kötelezettséget rója az államokra — folytatja a továbbiakban —, hogy tartsák tiszteletben más államok érdekeit. A nemzetközi jog által védelmezett egyes állami érdekek megsértését, mint amilyen pl. a területi épség megsértése, rendszerint a szuverenitás megsértésének nevezik, jóllehet nincs lényeges különbség a területi épség megsértése és az állam más, jogilag védett érdekszférájába való behatolás között. A szóban forgó nemzetközi deliktumokat meg lehet jelölni a szuverenitás tévútra vezető kifejezésének használatával nélkül.³⁵ Egy másik helyen még sokkal határozottabb: „A félreértések elkerülése végett tanácsos egyáltalán nem használni a »szuverenitás« többértelmű kifejezését az állam vonatkozásában.”³⁶ Kelsen konklúziója tehát az, hogy a szuverenitás fogalma csupán hipotézis, mint ilyen azonban többértelmű, tévútra vezető, használata tehát felesleges, sőt káros.

Mindez logikusan következik Kelsennek a nemzetközi jog alanyaira és főleg az állam fiktív voltára vonatkozó fejtegetéseiből. Ha az állam személyisége csupán jogi fikció, akkor természetesen az állam sajátságaira és főleg a nemzetközi közösségben elfoglalt helyzetükre vonatkozó fogalmak mögött sincs realitás, és helyesebb ezeket másokkal helyettesíteni. Így lesz azután a szuverenitásból a nemzetközi jognak való közvetlen alávetettség (Völkerrechtsunmittelbarkeit) és így csúszik az önálló államok egymáshoz való viszonyának problémája helyébe egy teljesen más, ettől lényegileg különböző kérdés: két egymással alá- és fölérendeltségi viszonyban álló jogrendszer kapcsolatának kérdése.

A Kelsennel szemben felvetett ellenérvek során azonban már láttuk, hogy a nemzetközi jogásznak nem „viszonylag centralizált jogrendekkel”, hanem államokkal van dolga, épp úgy, mint ahogyan az állami jogok bírói vagy igazgatási pozíciókban ülő alkalmazói sem beszámítási pontok, hanem emberek kapcsolataira gyakorolnak befolyást. A nemzetközi jog államok kapcsolatát rendező jogszabályok összessége és a szuverenitás „többértelmű”, „félrevezető” fogalma nélkül e nemzetközi jogszabályok rendszerét, sajátosságait nem lehet leírni. Az állami szuverenitás kiküszöbölése a mai nemzetközi jog egészének gyökeres változását eredményezné. A szuverenitás a nemzetközi jogban nem más, mint az az ismérv, amely az államot mint a nemzetközi jog alanyát megkülönbözteti az állami jog alanyától.³⁷ A szuverenitás ezek szerint az államnak az a jogilag is elismert és védett helyzete, státusa, melynek értelmében saját területén minden személyre, testületre kiterjedő hatalmat gyakorol más államok és nemzetközi szervezetek beavatkozásától mentesen, amelyekhez való viszonyát az a nemzetközi jog szabályozza, amelynek kiala-

³⁵ Principles 157. old.

³⁶ Principles 113. old.

³⁷ Ezt a gondolatot egyébként Kelsen is érinti anélkül, hogy érdemően megfelelően foglalkozna vele. Ld. Principles 108. old.

kításában aktív vagy passzív módon maga is részt vett.

A szuverenitás fenti definíciója nehezen egyeztethető össze az eredeti Bodin-féle „suprema potestas”-szal, és aligha elégítheti ki az államjog vagy a jogelmélet művelőit. Valamely fogalom elemzésénél azonban sohasem annak eredeti nyelvtani értelmezése az irányadó, hanem a fogalom konkrét tartalma, az a szerep, amelyet a megjelölt jelenség vagy intézmény a társadalmi kapcsolatok világában betölt. A szuverenitás igazi mibenlétének megállapításánál nem lehet a „superanus” grammatikai jelentésében megrekedni és megtagadni a szuverenitást mindattól, ami valamilyen irányban vagy vonatkozásban nem korlátlan, nem abszolúte a legfőbb. Ugyancsak helytelen lenne olyan definíció megszővegezésére törekedni, mely a szuverenitás államjogi és nemzetközi jogi fogalmát egyaránt kielégítő pontossággal kifejezi. A nagyon sok jelenséget átfogó meghatározások szükségyszerűen tágak, sőt bizonytalanok, s ez a szuverenitás általános fogalmánál annál inkább így van, mivel a szuverenitás államjogi és nemzetközi jogi problémája nem azonos, hanem legfeljebb csak rokon jelenség.

Ha a nemzetközi jogot az állami jogtól eltérő önálló jogágként vizsgáljuk, a jog általános fogalmi jegyei mellett elsősorban a megkülönböztető, a sajátos ismérveket kell figyelembe venni. Ezek elhanyagolása esetén nem lehet a nemzetközi jog igazi arcát felvázolni. Mi különbözteti meg legjobban a nemzetközi jogot az állami jogtól? Az, hogy alanyai szuverének, azaz csak az önként vállalt jogszabályok kötik őket, míg az állami jog szabályai anélkül kötik alanyait, hogy azok személy szerint részt vettek volna a szabályok megalkotásában. Ezt az alapvető különbséget pedig nem lehet figyelmen kívül hagyni.

III. Kelsen tiszta jogtanának nemzetközi jogi tételeiben tehát — akár a *General Theory*, akár a *Principles of International Law* kötetét lapozzuk végig — éppen a nemzetközi jog legalapvetőbb, legsajátosabb vonásai halványulnak el, illetőleg kűszöbölődnek ki. A nemzetközi jog, amelyet Kelsen a deliktum és a szankció fogalmaira egyszerűsít le, szerinte nem államközi jog, hanem emberek, természetes személyek joga, különböző államok polgárai közötti jog. Ez a nemzetközi jog határozza meg az állami jog érvényességét, kiterjedését minden vonatkozásban, annak fölé van rendelve, maga az állam pedig, mely csupán egy jogrend fiktív megszemélyesítése és amelynek szuverenitása is jogi hipotézis csupán, egyszerűen eltűnik, felszívódik az emberi magatartásokat rendező univerzális jog partikuláris szabályai közé. Ezzel megszűnik minden lényeges különbség az állami és a nemzetközi jog között, mindkét rendszer normái az állami bíróság által közvetlenül alkalmazhatókká válnak. Amennyiben Kelsen mégis elfogadja a szuverenitás hipotézisét, annak olyan értelmet tulajdonít, hogy az az összes többi állam és a nemzetközi jog tagadásával egyértelmű és végső fokon nemzetközi jogi nihilizmushoz vezet.

Minden jogelméleti konstrukció annyit ér, mint amennyi segítséget tud nyújtani a gyakorlati jogász számára az életben felmerülő problémák megoldásához. Minden elmélet számos hipotézissel kénytelen dolgozni, ezek a hipotézisek azonban a jogszabályok alkotása és alkalmazása terén mutatkozó belső összefüggéseket, törvényszerűségeket kell hogy kifejezésre juttassanak, és amennyiben ezeket helyesen, adekvát módon tükrözik, nem tekinthetjük őket többé üres, tetszés szerint elfogadható vagy elvethető feltevéseknek. Kelsen hipotéziseinek nem az a hibája, hogy hipotézisek, hanem az — és ezt igyekeztünk kimutatni a fentiek során —, hogy nem tükrözik megfelelően a nemzetközi jog sajátosságait, nem fejezik ki annak belső összefüggéseit és törvényeit. A nemzetközi érintkezés során felmerülő jogesetek megoldása, illetőleg a megoldás elősegítése azonban nem várható olyan elmélettől, amely nincs tekintettel a nemzetközi jog rendszerének éppen a legfőbb, legalapvetőbb sajátosságaira.

Mi vezette Kelsent a nemzetközi jogász számára elfogadhatatlan tételeinek kialakítására? A magyarázat Kelsennek a jogi világgép teljes egységesítésére irányuló törekvésében rejlik. „Az állami és a nemzetközi jog egysége — mondja — episztemológikus posztulátum. Az a jogász, aki mindkettőt érvényes jognak tekinti, harmonikus egység részeként kell hogy felfogja őket.”³⁸ „Mind den tudományos ismeret iránti kutatást az a törekvés motíválja, hogy egységet találjon a jelenségek látszólagos sokaságában”³⁹ — szögezi le egy másik alkalommal. Kelsen elsősorban nem nemzetközi jogász, hanem a jogelmélet művelője, és nemzetközi jogi kutatásai főleg azt a célt szolgálják, hogy tiszta jogtanának egyetemességét a nemzetközi jog terén való alkalmazásával is bebizonyítsa. Miután egyetemes jogrendet, egységes egészet akar leírni, szükségyszerűen azokra a jelenségekre támaszkodik, amelyek mind az állami, mind pedig a nemzetközi jogban egyaránt megvannak, egyformán közösek, jöllehet a közös vonások szerepe és jelentősége egészen más az egyik jogrendszerben, mint a másikban. Ami az egyikben általános és törvényszerű, az a másikban éppen ellenkezőleg kivétellel válik. Ezek a kivételek — mint amilyenek pl. a természetes személyek nemzetközi jogositványai, egyes szerződéseknek harmadik államokat jogositó, illetőleg kötelező rendelkezései — Kelsen rendszerének pillérei. A kivételek azonban csak erősítik a szabályt, de sohasem helyettesíthetik.

A jogi világgép egységének tétele nem jelentheti azt, hogy ennek az egységnek minden körülmények között harmonikusnak, ellentmondás nélkülinek kell lennie. A dialektika az ellentétek egységét hirdeti, ez pedig a fenti problémák nyelvére lefordítva azt jelenti, hogy a nemzetközi jog és az állami jog egyaránt jog lehet anélkül, hogy szabályaik ugyanolyan szerkezetűek és sajátosságúak lennének. Az ellentmondás nélküli har-

³⁸ *Principles* 424. old.

³⁹ *General Theory* 374. old.

monikus egység csak az elméletben van meg, az emberi társadalomban sohasem és ezért a jogot csak akkor rajzolhatjuk meg harmonikus, ellentmondás nélküli rendszerként, ha következetesen elszakítunk minden kapcsolatot az elvont norma és a között a magatartás között, amely létrehozta, illetőleg amelyet a normának szabályoznia kell.

Ezzel visszaérkeztünk Kelsen kiindulópontjához. Annyi már az ismertett fejtegetésekből is kitűnik, hogy nem Kelsen logikájával van baj. Kelsen a vizsgált jelenségeket mindenkor igyekszik normatív elméletének megfelelően felfogni, ha kell átkereszteli ezeket, vagy ha saját okfejtésének szempontjából szükségesnek mutatkozik, megkísérli a primérnek tekintett jelenségeket másokra visszavezetni és másodlagos voltukat kimutatni. Ha tehát Kelsen végkövetkeztetései a szocialista jogász számára, sőt a tételes nemzetközi jognak számos mai művelője számára elfogadhatatlanok, nyilvánvalóan a kiindulópont a hibás.

Ez a kiindulópont — mint tudjuk — a semmiből születő elvont norma, amelyet az azt kialakító gazdasági-társadalmi alaptól elszakítva vizsgál és amelynek az általa rendezett magatartásra gyakorolt visszahatására sincs tekintettel. A jog — és természetesen a nemzetközi jog is — csak társadalmi összefüggéseiben érthető meg. Csak az az elmélet adhat útmutatást, megoldást a gyakorlat számára, mely ezeket az összefüggéseket is figyelembe veszi. A Kelsen által a jogtudomány tisztasága érdekében kiküszöbölni kívánt ún. meta-jurisztikus elemek nem a jogtól idegen, hanem annak lényegéhez tartozó tényezők és vizsgáltuk a jogi jelenségek tanulmányozásának keretében nemcsak a gyakorlati jogesetek megoldásánál, hanem a gyakorlatot segítő elméleti rendszer kidolgozása esetén is nélkülözhetetlen.

Kelsen művének tanulmányozása a sok negatívum mellett azonban egy pozitív vonására is fel kell hogy hívja a figyelmet, és pedig rendszerességére és általában az átfogó elméleti összegezés szükségességére. A nemzetközi jog kérdéseinek tanulmányozása során eddig kidolgozott megoldásaink általában egyediek voltak. A külpolitikai események és az ezek által keltett nemzetközi jogi viták során felvetett problémákat vizsgáltuk és oldottuk meg részben sikerrel. Az eredményeket azonban nem összegeztük, nem általánosítottuk, azaz nem építettük be szervezeten a nemzetközi jog szocialista felfogásának rendszerébe. Ennek oka a túlzott óvatosságban keresendő. Féltünk attól, hogy elméleti általánosításaink nem lesznek mindenkor közvetlenül alkalmazhatók a mindennapi életben. Volt azonban ebben a tartózkodásban egy bizonyos fokú kényelmesség is oly értelemben, hogy a nemzetközi jog rendszerének nagy elméleti kérdéseire a szovjet jogászoktól vártunk választ. Azt hiszem, ma már a dogmatizmus által teremtett túlzott óvatosság légkörén túljutottunk. Messzebb, megünk és mehetünk az általánosítások, a rendszerbeli összefüggések feltárása terén, ha tudjuk, hogy az ezzel kapcsolatos megállapításokat nem kell dogmaként kezelni, hanem azok olyan eredményeknek tekintendők, amelyek újból meg újból felülvizsgálatra szorulnak.

A nemzetközi jog — lassan és nemegyszer ellentmondásosan — fejlődőben, átalakulóban van. A mai tételes joganyag alapján megállapított sajtóságok és törvényszerűségek holnap már nagyon könnyen túlhaladottakká és elavultakká válhatnak. Ez a szerencsés és biztató körülmény azonban semmi esetre sem adhat felmentést a mai feladatok megoldásának kötelessége alól.

Herczegh Géza

SZEMLE

Fayer László halálának 50. évfordulójára

I.

Hosszabb szünet után napilapjaink mind nagyobb teret szentelnek múltunk haladó íróinak, költőinek, tudósainak, s ehhez az irányzathoz folyóirataink is csatlakoznak. Ezekre a megemlékezésekre rendszerint évfordulók szolgáltattak alapot. Ismert nevek mellett néha szélesebb körben kevésbé ismertek nevei is megjelennek a hasábocon, életművük méltatása, kritikai elemzése már megszokott színfoltja az időszaki sajtónak. Arany János születésének 75., halálának 140. évfordulóját érthetően országos arányú ün-

nepségeken méltatják; Rubinyi Mózes Révay Miklós halálának 150., Beke Ödön Budenz József halálának 65., Jávoroka Sándor Kitaibel Pál születésének 200. évfordulóját ugyanúgy nyilvántartotta, ahogyan Vadász Elemér megemlékezett Katona Mihály és Rónay Jácint földtani munkáiról.

Nem lehet állítani, hogy az irodalom-, a nyelv- és a természettudomány művelőinek ez a szokása a jogtudományok területén is széleskörű követésre talált volna. Ez csak részben következik a jogtudomány sajátos jellegéből, de majdnem ugyanannyira felelőkövetésünk, a jogi tudománytörténet elmaradottságából, bátortalanságából. Az utolsó decennium legnagyobb részének a jogi irodalmában az állam- és jogelméleten, valamint a polgári jog területén kívül ritkán tűnedezték

fel a régi jogászaink nevei, mintha valamelyes „graeca sunt non leguntur” modern változata lett volna az irányadó. Míg régebben a Magyar Tudományos Akadémián és a Magyar Jogászegyletben tartott gyászbeszédok végezték el elsőnek a még friss megemlékezés feladatát, és ezzel a kortárs részéről becses forrásmunkát szolgáltattak a jövő tudománytörténet írója számára, ezek elmaradása is érezhető hézagot jelent. Bár az emberek éppen úgy meghalnak ma is mint korábban, a jogi nekrológ szinte irodalmi raritássá vált. (A kivételre példa: Balás P. Elemérről a Jogászegyleti Szemlében, 1948. 1–2. sz., Bolgár Elek-ről, Szladits Károlyról a Jogtudományi Közlönyben, 1955. 7. sz., 1956. 6. sz. és a Magyar Tudományban, 1956. 4–6. sz., Eckhart Ferenc-ről a Jogtudományi Közlönyben,